

H. NAGY PÉTER

Imaginárium IX.

SF: A képzelet mesterei

Mi lenne, ha ezt a tanulmányt nem is én írnám (meg), hanem más (vagy mások) írná (írnák) (meg) helyettem? Körülbelül így nézne ki...

Gavriel Rosenfeld *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”* című remek tanulmányában az alternatív történetírás szerepéről és kulturális háttéréről elmélkedik.

Az alternatív történelem számtalan meséje [– írja a szerző –, elegánsabb megnevezéssel élve »alternatív történelmi narratívák« (*allohistorical narratives*) az utóbbi években jelentek meg igen széles témakörben: a náciak megnyerték a II. világháborút, nem került sor az amerikai függetlenségi háborúra, Jézust nem feszítették keresztre, a Dél megnyerte a polgárháborút, az atombombát nem dobták le Japánra, Hitler megszőkött és bujkál a háború után, és még több ezekhez hasonló téma. Ezek a narratívák rengeteg fajta kulturális reprezentáció formáját magukra ölthetik, így lehetnek regények, novellák, filmek, televíziós műsorok, képregények, történelmi monográfiák és esszék vagy internetes honlapok.¹

Valóban úgy tűnik, hogy az említett példákhoz hasonló „ötletek” át-meg átszövik korunk kultúráját. Az alternatív történelem képzete számos olyan mű kiindulópontja egyúttal, mely a spekulatív fikció (SF) területéhez tartozik. E zsáner eredete a 19. század közepéig vezethető vissza, fellendülése azonban a közelmúlt egyik fontos jelensége. Rosenfeld szerint

A huszadik századig (...) az effajta munkák ritkák voltak. Az elszórta megjelenő időutazásos novellákon kívül, melyek sci-fi ponyva magazinokban jelentek meg, és a tudományos esz-széken kívül, melyeket nagyobb antológiákban publikáltak, kevés alternatív történet jelent meg egészen az 1960-as évek-ig. Ettől fogva azonban a sci-fi irodalom legalizálása mint a kreatív kifejezési mód széles körben elfogadott műfaja segítette fellendíteni a kevésbé ismert alternatív történelmi műfaj sikerét. A későbbiekben egyéb kulturális és politikai áramlatok is hozzájárultak ahhoz, hogy az alternatív történelem marginális helyzetéből a főáram felé mozdulhasson el. A posztmodernizmus megjelenése azáltal, hogy elmosta a határokat a tény és fikció között, valamint előtérbe helyezte a »más« (*»other«*), illetve alternatív véleményeket, és az elfogadott tör-

¹ Gavriel Rosenfeld: *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?” Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről*, fordította Szélpál Lívia, AETAS, 2007/1, 147. A műfaji felsorolásból – talán nem véletlenül – kimarad a líra, pedig erre is tudunk példát mondani. A *Már nem sa-jog* című, „József Attila legszebb öregkori verseit” tartalmazó kötet abból indul ki, hogy mi lenne, ha József Attila nem halt volna meg fiatalon, milyen verseket írna/írt volna idős korában.

2 Uo, 148–149.

3 Benyovszky Krisztián: *Ókori Poirot-k, középkori Holmesok*, Prae, 2005/3, 7. (Pop History c. szám)

4 Rosenfeld: I. m., 149.

5 Uo, 150.

ténelmi igazságokat játékosan ironikus módon revideálta, segítette az alternatív történetírás felívelését.²

Ugyanarról van itt szó, mint amit Benyovszky Krisztián fejteget Lubomir Doležel egy tanulmánya alapján.

Rámutat arra, hogy a »Mi lett volna ha?« kérdésből kiinduló történelmi eszmefuttatások, melyeket korábban komolytalan szórakozásnak tartottak, mára elfogadott, a történelmi dokumentumok és források tanulmányozásán alapuló historiográfiai módszerré nőttek ki magukat. A ténylegesen bekövetkezett események vizsgálata helyett a lehetséges történelmi forgatókönyvek mérlegelésére fektetik a hangsúlyt. Olyan alternatív történeteket írnak meg, amelyek magukon viselik az írói képzelőerő nyomait. Ez leginkább az alkalmazott fikcionáló műveletek (regénypoétikai eljárások) jelenlétében nyilvánul meg. Nem véletlen ez az egybeesés, hisz az alternatív történelmi narratíva az irodalmi narratívákhoz hasonlóan egy lehetséges világ megalkotásában érdekelt. A történelemről való ilyenfajta gondolkodás, hangsúlyozza tanulmánya záró összefoglalásában Doležel, különösen közel áll bizonyos, a sci-fi és a detektívtörténet elemeit ötvöző populáris regények világgépéhez.³

E tendenciák közül számunkra most elsősorban a rendre spekulatív narratívákat működtető science fiction lesz érdekes (illetőleg egy-két olyan szöveg is, amely nem írható le maradéktalanul science fictionként).

Az alternatív történelmeket játékba hozó alkotások tehát a „mi lett volna, ha?” kérdésből indulnak ki. Ez a múltorientált gondolkodásmód azonban részben látszólagos. Rosenfeld joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy „Az alternatív történetírás eredendően a jelenben él (presentist). A múltat kevésbé a maga kedvéért kutatja, inkább eszközként használja arra, hogy a jelent értelmezze.”⁴ Ha ez így van, akkor rendkívül lényeges, hogy a múlthoz való hozzáférést a jelen kérdéssírai szervezik. A kialakítható narratívákat tehát olyan módális viszonyok szabályozzák, melyek a „most”-ban adottak vagy lehetségesek. Rosenfeld is erre utal, amikor a múlthoz való hozzáférés két aspektusáról beszél:

(...) az alternatív történeteknek leginkább két formája van: a fantasztikus (*fantasy scenarios*) vagy a rémálom jellegű szcenáriók (*nightmare scenarios*). A fantasztikus történetek úgy képzelik el a múltat, hogy az felsőbbrendű a jelennél, és ezáltal egyfajta elégedetlenséget fejeznek ki arról, ahogy a dolgok mostanában folynak. A rémálom szcenáriók ezzel ellentétben a múltat mint a jelennél alsóbbrendűt festik le, s ebből kifolyólag egyfajta megelégedést sugallnak a *status quo*-val.⁵

Ez valószínűleg tagadhatatlan, ám esetünkben a képlet talán kicsit bonyolultabb.

A sci-fi irodalomban ugyanis rendre megfigyelhető, hogy a revideált történelemben olyan komponensek íródnak vissza, melyek többirányú dinamikát tesznek lehetővé. A futurisztikus retrónak éppen az a sajátossága, hogy a múltban science fictionként ható elemek a jelenben abban a formában meg sem tapasztalhatók. Éppen azért nem, mert a történelem időközben más irányt vett. Sőt, arra is akad példa jócskán, amikor az alternatív múlt se nem alsóbb-, se nem felsőbbrendű a jelenhez képest, hanem éppenséggel *ugyanolyan* (vagy nem helyezhető el az adott oppozícióban pl. etikailag). Csak mások a hozzá vezető történelmi szálak, másféle rekvizitumokat, kontextusokat hozott létre a történelmi idő. Kétségtelen azonban, hogy azért Rosenfeldnek van valami igaza: a múlt módosítása (ha nem is csak kétféle séma szerint történhet) a jelen terméke, s ezt általában nagyon is előtérbe helyezi a spekulatív fikció. De térjünk is rá tulajdonképpen témánkra, azon regényekre, melyek az eddig felvillantott összefüggés-hálózatba illeszkednek (természetesen a teljesség igénye nélkül, röviden, és csak pár példa erejéig).

Tárgyunk szempontjából megkerülhetetlen szöveg Philip K. Dick *Az ember a Fellegvárbán* (*The Man in the High Castle*, 1962) című regénye⁶, melynek kiindulópontját a szerző ekképpen fogalmazta meg egy interjújában: „már évek óta meg akartam írni azt az ötletet, hogy mi lett volna, ha Németország és Japán tényleg legyőzi az Egyesült Államokat.”⁷ (Fentebb Rosenfeld éppen ezzel kezdte a spekulatív témák felsorolását.) Dick egyik életrajzírója szerint „A fasizmus és a Tao történetéről szóló, komoly és szépen megírt történetben fenekestül felfordul a világ.”⁸ Miről is van szó konkrétan? A világot a náci Németország és a császári Japán uralja, az Egyesült Államokat két régióra osztották fel: a keleti oldalt a náciak, a nyugatiat a japánok irányítják, míg a Sziklás-hegység – némi autonómiával rendelkező – ütközőzóna. Ebben az alternatív világban játszódik a történet, melynek egyik hajtómotorja egy különös könyv. Sutin megfogalmazásában:

Létezik ugyanakkor egy másik szöveg, amelynek a cselekmény szempontjából még a *Ji King*nél is nagyobb a jelentősége – *The Grasshopper Lies Heavy* (*Nehezen vonszolja magát a szöcske*), amely regény a regényben. A *Nehezen* (a cím a *Prédikátor könyvéből* származik) olyan világot mutat meg, ahol a szövetségesegek, és nem a tengelyhatalmak győztek. (Ebben a tekintetben Phil Ward Moore regénye, a *Bring the Jubilee* [»Kezdődjék az ünnep«, 1953] inspirálta, amelyben a Dél nyerte meg a polgárháborút.) A *Nehezen* alternatív világa nem egyezik tökéletesen a mi »valós« világgunkkal – például Rexford Tugwell az elnök és nem Roosevelt, aki az országot a háború alatt vezette. A *Nehezen* szerzője, Hawthorne Abendsen arra használja a *Ji King*et, hogy a regénye cselekményét meghatározza, és az eredmény lenyűgöző: annak ellenére, hogy a könyv be van tiltva, széles körben terjed, és a náci vezetőktől a menekülő zsidókig min-

6 Fordította Gerevich T. András, Agave Könyvek, Budapest, 2003.

7 Idézi: Lawrence Sutin: *Isteni inváziók: Philip K. Dick élete*, fordította Szécsi Noémi, Agave Könyvek, Budapest, 2007, 161.

8 Uo, 14.

9 Uo, 162.

denki olvassa. A *Nehezen* rémisztő eshetőségre mutat rá: lehet, hogy a világ, ahogyan látjuk, nem valóságos.⁹

10 Uo, 167.

11 Klapcsik Sándor: *Science fiction és történelem: utópia, szimulákrum, párhuzamos univerzumok*, Prae, 2005/3, 22–23. (*Pop History* c. szám)

Vagyis, kissé leegyszerűsítve: az alternatív világ párhuzamos világa a módosított jelenünk. A Dick-regény egyik legelképezhetőbb megoldása ehhez kapcsolódik. A történet egyik szereplője (Juliana) a *Ji King* „tanácsára” elindul Cheyenne-be, hogy megkeresse Abendsent, s mikor szemtől szembe találkoznak, az „igazság” nem oszlatja el a szereplők rossz érzéseit. Abendsen félelemben él, Juliana pedig elszigetelt marad. Vagyis a párhuzamos világ ígérete nem hoz megnyugvást; ahogy Sutin fogalmaz: „A náci elnyomás érzete nem múlik. Az igazság szemlátomást nem elegendő ahhoz, hogy felszabadítsa a lelket.”¹⁰ Ebből könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy Dick regénye szerint a két világ értékinstanciái között nincs számottevő különbség. Durva belegondolni, de a szövegnek ténylegesen lehet olyan értelmezése is, mely az alapötletre így válaszol: létezik olyan szempont, amelyből kiindulva valójában *mindegy, hogy ki nyerte meg a II. Világháborút...*

Kétségtelen, hogy ebben a „megoldásban” felismerhetjük az eisenhoweri korszak válságtudatát és a hidegháborús időszak félelmeit. Ugyanakkor alighanem igazat kell adnunk Klapcsik Sándornak, Dick egyik legpontosabb magyar olvasójának, aki értelmezésében ennél továbbmegy, és magáról a történelem alakíthatóságáról von le következtetéseket a mű alapján.

A történelmi tények csak azután lesznek tények, hogy leírásra kerültek. Az eseményeknek azonban, hogy rögzítésre és interpretálásra érdemesek legyenek, magukban kell rejteniük a többértelműséget, az eltérő interpretációkat. (...) A többértelműség a feltétele annak, hogy egy bizonyos jelentésadás, értelmezés megszülethessen. Minden elbeszélte történet mögött létezik egy másik, alternatív történet; a történelem variációk sokasága.¹¹

Többek között ennek az előfeltevésnek, a történelem dialogikus karakterű felfogásának köszönhető, hogy Dick regénye elindulhatott a maga diadalútján...

Az ember a Fellegrárban megjelenése után számtalan hasonló alapötletű mű látott napvilágot, a történelmet variáló legkülönfélébb hipotéziseket felvonultatva. (Ezek pusztán felsorolása is meghaladja a „tanulmány” kereteit.) Feltétlenül ki kell térnünk itt egy olyan zsáner kibontakozására, mely a SF expanziójáról tanúskodik. A steampunkról van szó. Ezt a szituációt nagyon jól érzékelteti Gyuris Norbert alábbi eszmefuttatása.

A steampunkot gyakran a cyberpunk ellenpontjaként tételezik, ahol a globális vállalati és bűnözői szféra behálózza az egész földet, újrakolonializálja a fogyasztói társadalom bizonyos szegmenseit, és mindezt a nem is olyan távoli jövőbe vetíti. A steampunk ezzel ellentétben nem a jövő, hanem a

múlt fantasztikus lenyomatának bizonyul, ahol nem a lehetséges jövő, hanem a lehetséges múlt alternatívája a kiindulópont. Ebben a kontextusban a steampunk gyakorlatilag mindazt szintetizálja, amit a SF – talán nyugodtan kijelenthető – több ezer éves történelme során magára öltött. Ami újdonságként hat, az a lehetséges világok ontológiájának megalkotása, pontosabban annak különleges módja, hiszen a SF alapjában véve a jövővel, illetve az alternatív, párhuzamos világokkal foglalkozik, és meglehetősen egyszerű narrációs apparátust mozgósít. A steampunk szakít ezzel a hagyománnyal és olyan fantasztikus történelmi regényt ír, amely a múltba projektálja a huszadik század és a harmadik millennium kezdetének legtöbb társadalmi, szociális, kulturális és (egzisztenciál)filozófiai kételyét.¹²

12 Gyuris Norbert: *Sci-fi, posztmodern, steampunk?*, Prae, 2005/3, 30. (*Pop History* c. szám) Az idézetben az „SF” rövidítés a „Science Fiction” helyett áll!

13 Fordította Juhász Viktor, Galaktika Fantasztikus Könyvek, Nagual Publishing, Budapest, 2005.

Példaként William Gibson és Bruce Sterling közös munkáját, *A gépezet* (*The Difference Engine*, 1991) című regényt¹³ említenénk. Míg Dick iménti műve esetében a „neuralgikus pont”, a spekulatív narratíva kezdőpontja *politikai-történelmi*, addig Gibsonéknál inkább *technológiai-történelmi*. A több szálon futó cselekmény egy átrajzolt viktoriánus kori Angliában játszódik. A szigetország szuperhatalom, a brit gyarmatrendszer a fél Földre kiterjed, London a világ közepe. A Radikális Párt került hatalomra, melyet Lord Byron vezet, aki – eszerint – anno nem csatlakozott a görög szabadságmozgalomhoz. London és Byron felemelkedése Charles Babbage-nek köszönhető, aki gőzhajtású számítógépeivel forradalmasította a tudományokat (a hadviselést és a mindennapi életet). S itt állunk is meg egy pillanatra, hiszen ez a fejlemény akár meg is valósulhatott volna. Mit is tett *ténylegesen* Babbage, a történelmi személy? Például Simon Singh *Kódkönyv* című kitűnő monográfiájából kiderül. Hosszabban idézem.

Babbage 1821-ben érkezett tudományos életének fordulópontjához, amikor John Herschel csillagással azokat a matematikai táblázatokat vizsgálta, amelyeket a kor csillagászai, mérnökei és hajósai használtak számításaikhoz. Bosszantották őket a táblázatok hibái, amelyek sok téves számítást okoztak. (...)

Ezeket a matematikai táblázatokat papíron, ceruzával számolgatták ki, a hibákat egyszerű tévedések, elírások okozták. Babbage ennek láttán így kiáltott fel: »Adná az Úr, hogy ezeket a számításokat is a gőz erejével lehetne elvégezni!« Ez a jámbor óhaj volt a kiindulópontja annak a rendkívüli vállalkozásnak, amelynek célja egy nagy pontosságú táblázatok hibátlan előállítására képes szerkezet összeállítása volt. 1823-ban tervezte meg az »Első számkülönbözeti gépezet«-et. Ez a ragyogó számológép huszonötezer precíziós alkatrészből állt, és megvalósítása állami támogatást igényelt. Babbage briliáns újító volt ugyan, találmányainak megvalósításához azonban nem nagyon értett. Tízestendei küzdelem után felhagyott az

14 Simon Singh:
Kódkönyv. A rejtjelezés és rejtjelfejtés története, fordította Szentgyörgyi József, Park Könyvkiadó, Budapest, 2007, 72–74.

15 Fordította Kolár Péter, Galaktika Fantasztikus Könyvek, Metropolis Média, Budapest, 2006. (Antal József utószavával)

Első számkülönbözeti gépezettel, s egy új terv, a »Második számkülönbözeti gépezet« kidolgozásába fogott. (...)

Állami támogatás hiányában Babbage sose készült el a Második számkülönbözeti gépezettel. Ez tudományos értelemben tragédia volt, mivel Babbage szerkezete mérőföldkő lehetett volna az »analitikus gépezet« felé vezető úton. Ez utóbbi nemcsak bizonyos típusú táblázatok kiszámítására lett volna alkalmas, hanem a belé táplált utasításoktól függően különféle matematikai feladatok megoldására is. Az analitikus gépezet valójában a modern számítógépek magva volt.¹⁴

Gibson és Sterling regénye tehát azzal a kérdéssel szembesít, hogy mi lett volna, ha Babbage tervei megvalósulnak. (Pl. ha a mester nem „szerencsétlenkedik”, avagy az állami támogatás beüt.) Ezzel Anglia jókora előnyhöz jutott volna a tudomány – és ezáltal a világ befolyásolásának – területén. A *gépezet* remekül bont ki egy ebből kiinduló „gőzpunk” spekulatív fikciót. Számos érdekesség idézhető volna itt a regényből, de mivel csak példaként villantottuk fel, menjünk tovább, hiszen a steampunk mellett a Hard Science Fiction (Hard-SF) is produkált hasonló történeteket. Az a zsáner (vagy alműfaj) a sci-fin belül, amely a leginkább érdeklődik a kurrens tudományos hipotézisek és eredmények iránt. Méghozzá úgy, hogy a felépítendő történetet tudományos magyarázatokkal (kommentárokkal) racionalizálja. Ismét egyetlen példát hoznánk erre, de természetesen egy olyat, amelyben tetten érhető tulajdonképpen tárgyunk egy következő variációja. Nézzük, hogyan fest egy lehetséges (vagy alternatív) élővilág Joan Slonczewski *Génszimfónia* (*The Children Star*, 1998) című regénye¹⁵ szerint.

A mikrobiológus író nő regényének cselekménye nagyrészt a Prokarion nevű bolygón játszódik, melynek élővilága – a földihez viszonyítva – alternatív evolúció eredménye. A bolygón ugyanis (ahogy neve is sejteti) nem az eukarióták (a sejtmaggal rendelkező szervezetek), hanem a prokarióták (a baktériumok) lettek az evolúció „győztesei”. A kulcs a prokarioni sejtek felépítésében rejlik, melyek maghárya nélküliek, körkörös kromoszómákat tartalmaznak, de egyúttal gyűrű alakúak is. A többsejtű élőlények (sejtközösségek) ugyanezt az alakot vették fel: pl. a gumibroncsra emlékeztető állatszerű lények (zooidok) a mezőkön gurulva legelésznek; ily módon a Prokarionon honos élőlények alapja a gyűrű alakzat. Rácz I. Péter nagyszerű tanulmányában a következőket mondja e különös bioszféráról:

A sejtmag, mely a földi életben a DNS-t rejtje, kialakulatlansága (eukarióták hiánya) tehát nem kizáró tényező a törzsfajlás szempontjából, a sejten belüli munkamegosztás, majd több sejt kooperációjából születő »épületek«; többsejtűek léte nem igényli a sejtszerkezet ilyen tagozódását. A DNS, azaz a replikációra képes génláncolat, a maga kromoszómáival hasonló módon kialakulhatott. Hasonlóan, de eltérően, ugyanis a Prokarion élővilágának DNS-ei a földi duplexről (dupla helix, kettős spirál vagy kettős csigalépcső) különbözően triplexek

(...), jobbra ugyanazon anyagokból épülnek fel (hidrogén, szén, oxigén, nitrogén, de kén és foszfor helyett arzén), de sokkal több kapcsolódásra képesek. (...) A gének vagy cisztronok elemeinek összekapcsolódása és a sejtek reprodukciója a triplexből adódóan máshogy megy végbe, mint a földi verzióban. Esetünkben mitózis (sejtosztódás) a bevett szokás, a Prokarion gyűrű vagy fánk alakú sejtjeinél két sejt összeegyül, DNS-csigalépcsőik felbomlanak, majd kettesével összekapcsolódnak, így három utód-sejtet hoznak létre két-két DNS-lánccal, majd az utódsejtek láncai a nukleotid kapcsolódás (földihez hasonló) szabályai szerint létrehozzák, felépítik a harmadik láncot. A sejtek evolúciója ezen különlegesség mentén hozta létre a prokarioni élővilág evolúcióját, ahol (...) a lények követik a sejtek alakzatát.¹⁶

16 Rácz I. Péter:
Evolúció másként,
Prae, 2007/2, 21.
(*Biológiai sci-fi c.*
szám)

17 Fordította Varga
Csaba, Galaktika
Fantasztikus Köny-
vek, Metropolis Me-
dia, Budapest,
2008. (Két kötet-
ben)

A regény szerint ennek a földitől eltérő evolúciónak van egy-két fontos következménye. (Csak egyetlen példa.) A Prokarion baktériumhoz hasonló intelligens szervezetei (a mikrozooidok) ugyanis képesek szimbiózisba lépni az emberekkel, akik ezáltal („kölcsonös érdekből”) lemondanak a bolygó terraformálásáról, egyúttal képessé válnak újabb világok meghódítására is. Ezzel azonban a mikrók útja szintén a világuírbe vezet. Ha most ezek után feltennénk azt a kérdést, hogy a prokarioni evolúció vajon a földihez képest alacsonyabb rendű szervezeteket hozott-e létre, akkor aligha adhatnánk rá igenlő választ. Slonczewski regényét többek között ezért is különleges hely illeti meg a spekulatív fikció univerzumában.

Nem kevésbé igaz ez persze a következő példánkra sem, Wolfgang Jeschke *A Cusanus-játszma* (*Das Cusanus Spiel*, 2005) című science fiction alkotására¹⁷, amely – példátlan módon – nem csak az alternatív történelemmel és a lehetséges világokkal játszik el, de mindent a szöveg identitásának (önnön megalkotottságának) problematizálásával kapcsolja össze. A műből – ennek megfelelően – csak egyetlen mozzanatot emelnénk ki. A *Cusanus-játszma* cselekménye multiverzumban játszódik. Egy atomkatasztrófa utáni, posztapokaliptikus Európában tudósok egy csoportja (a Vatikán közreműködésével) feltalálja az időutazást. Domenica Ligrina, fiatal biológusként (botanikusként), kihalt növényfajok után kutat a múltban. Küldetési közben – melynek célja a 15. század, Cusanus ideje; illetve a közelmúlt – azt tapasztalja, hogy a világ egymásra torlódó, ám egymást csak részben lefedő valóságokból áll. Az időutazás következtében olyan alternatív történelmek sokasága jön/jött létre, melyekben egyaránt „ott van” az időutazó valamelyik, alternatív „én”-je. Domenica rádöbben, hogy ahhoz hasonlóan, ahogyan a múltakat elő lehet állítani, alternatív „én”-jeivel is találkozhat a multiverzum valamely szeletében. A regény ezt a differenciált világot azonban nem csak elbeszéli, de szövegszinten is megjeleníti.

Ennek észlelése akkor következhet be, ha az olvasó összeveti azokat a részeket, melyek Cusanus ténykedésére vonatkoznak. Egészen

pontosan 6 fejezetről van szó, melyek azonban szét vannak szórva a regény szövetében. Ezek az első könyv *Boszorkányégetés, Csirkét Cusanusnak, Boszorkánylevelek*; illetve a második könyv *A Cusanusi akceleráció, Hír a kölni boszorkányról, ... és egy tél* című fejezetei. Az összevetés során ugyanakkor nem pusztán arra érdemes koncentrálni, hogy Domenica sorsa miként keresztjezi Cusanusét a cselekmény szintjén, hanem arra is, hogy a regény ezt miként jeleníti meg. S ezen a ponton Jeschke eljárása valóban figyelemre méltó. A szövegrészek ugyanis identikusan megismétlődő szekvenciákat tartalmaznak, de olyanokat, melyek mégsem ismétlődnek meg kétszer vagy többször ugyanolyan formában. Ezzel a megoldással Jeschke túlmegy a peremműfajokra jellemző szövegfelfogáson, hiszen a történet elkülönöződéseit, variációit (a múltak sokszorozódását) a textus burjánzásával is támogatja. Ezzel viszont arra készíti az olvasót, hogy ne csak a cselekményre összpontosítson, hanem az azt létrehozó szövegszerű (retorikai) elemekre is figyeljen.

Ha az olvasó belemegy a (Cusanus-)játékba, jóval nagyobb élvezetben lehet része, mintha csak a történetet próbálná követni. Nem csak az a tét ugyanis, hogy Domenica megmenekül-e boszorkányégetéstől, vagy hogy Cusanus megesh-e a csirkét (!), hanem az is, hogy a történelmi szövet identikus-e önmagával vagy sem. A szövegszerű eltérésekből feltétlenül az következik, hogy a történelemben számos olyan nyom található, amelyhez csakis a múlt kibetűzésével lehet hozzáférni. Azaz a múlt szöveggé adott, méghozzá olyanként, amelynek egy része „valósággá” lesz, vagy nem kerül elbeszélésre, vagy csak történelmi lehetőség, melyből alternatív dimenzió keletkezhet (pl. Domenica Cusanusnak írt levelei, melyek a 15. század számára a jövőt kommentálják, és ezek hatása). Másfelől nézve pedig az lesz érdekes, hogy a történelmi „tény” átírásának milyen következményei lehetnek. Csak egyetlen apró példa. Domenica arra figyelmezteti Cusanust, hogy „óvakodjon Toditól”, vagyis attól az umbriai várostól, ahol meg fog halni. Könnyen lehet ugyanis, hogy ha Cusanus nem hal meg, akkor lett volna ideje a történelem pontosabb „olvasására”. Hiszen tudjuk, hogy a filozófus amellett érvelt, hogy a Föld nem lehet az univerzum középpontja, attól viszont már visszaretent, hogy a Napot helyezze a centrumba. A fikció szerint Domenica nagyon is hozzásegíthette volna ahhoz, hogy átlépje ezt a határt. S ezzel egy „új” valóság vehette volna kezdetét...

A Cusanus-játszma persze emellett számos más gondolatkísérletet is lehetővé tesz, hiszen – a történet szerint – az időutazók folytonosan „egyengetik” a történelem útját. De térjünk át végezetül röviden egy olyan regényre, amely a spekulatív fikció talán eddigi legnagyobb vállalkozásának tekinthető. Kim Stanley Robinson *A rizs és a só éve* (*The Years of Rice and Salt*, 2002) című alkotása¹⁸ ugyanis 600 év történelmét írja újra. Sánta Szilárd tetszetős megfogalmazásában: a mű

(...) olyan kidolgozott szöveg univerzumot prezentál, ami az alternatív történetmesékhez gyanakvással közeledő olvasókat is meggyőzheti. Felejtjük el az egész nyugati kultúránkat: a középkorban Európa lakosságának a 99%-át kiirtotta a pestis. A keleti és a távol-keleti birodalmak dominanciája érvényesül gazdasági, vallási, tudományos és művészi téren. Amerikát (persze, nem így nevezik) a kínaiak fedezik fel és a modern természettudományt is új alapokra építik, ahol lehet, az antik tudósok munkáit felhasználva. A regény keretét a reinkarnáció alkotja. A főszereplők a regény egyes fejezeteiben más korban, országban, kultúrában, vallásban születnek újjá, hogy a fejezetek végén a bardóban, egy közbülső állapotban találkozzanak újra, ahol a történelem menetéből kiemelkedve próbálják reflektálni életük folyását. Kim Stanley Robinson nagyon messzire jutott azon az úton, amely megvilágítja a »történelmi emlékezet evolúcióját«.¹⁹

Valóban; s itt akár meg is állhatnánk, hiszen ehhez nem nagyon kell bármit is hozzátenni. De egy-két apróságra azért ráirányítanánk a figyelmet *A rizs és a só éveivel* kapcsolatban. Egyrészt elgondolkodtató az, hogy ebben az „ázsiaizálódott” alternatív történelemben sok olyan komponens figyelhető meg, melyek – úgy tűnik – kultúrától függetlenül is megnyilvánulnak a világban, azaz bárhol is alakul a történelem, napvilágra kerülnek. Ilyenek például a tudományos eredmények. Eszerint a keleti gondolkodók ugyanúgy leírják az evolúció működését, a Föld tényleges alakját, a gravitációs, az optikai, a mechanikai stb. törvényeket, ahogyan az európaiak tették. Ezzel Robinson regénye arra is utal, hogy az emberen túli (vagy azt megelőző) valóságot úgymond nem lehet megkerülni. Ha a felfedezések időbeli mintázata és konkrét megfogalmazása eltéréseket is mutat, a végkövetkeztetések rendre azt bizonyítják, hogy a fizikai-biológiai igazságokhoz (azok belátásához) így-vagy úgy, de el fog jutni az emberi elme. Korántsem véletlen ezért, hogy az ázsiai porondon szintén lezajlik a felvilágosodás...

Másrészt Robinson esetében is megfigyelhető, hogy a kultúrával való játék a szöveg szintjére vezet. A tudományos eredményekkel ellentétben ugyanis a keleti diszkurzust másfajta opusok alkotják. Ebből következően igen nagy poén, hogy azok a szövegek, melyek a nyugati kultúrán nevelkedett befogadót orientálhatnák a regény olvasásakor, a fikció szerint létre sem jöttek. Például *A rizs és a só éveinek* éppen egy ilyen mű képezi az egyik kötelező intertextusát, Montesquieu *Igaz története*, mely anno szintén a lélekvandorlás tanára (toposzára) építette alapkoncepcióját. De ezen túlmenően Robinson alkotása önnön kérdésválaszaival is szembesül, azaz arra készíti olvasóját, hogy magára a spekulatív fikcióra is reflektáljon. Példa erre a következő párbeszéd:

Mi lett volna, ha ez történik, mi lett volna, ha az, mi lett volna, ha az Arany Horda áttör a Gansu folyosón a Hosszú Háború elején, mi lett volna, ha a japánok megtámadják Kínát Japán visszafoglalása után, ha a Mingek megtartják a kincses flottájukat, ha mi fedezzük fel és hódítjuk meg Jingcsout, ha Nagy Sándor nem hal meg fiatalon, és így tovább, csupa sorsfordító feltételezés, az egész mégis mindig teljesen hiábavaló. Nevelésesegek ezek a történészek, akik légből kapott tényekkel próbálják alátámasztani az elméleteiket. Mert senki nem tudja, hogy miért történnek a dolgok, értitek? Bármiből bármi következhet. Még a valódi történelem sem árul el nekünk semmit. Nem tudjuk, hogy hatással vagyunk a történelemre vagy sem, és hogy egy szög híján elbukott egy civilizáció, vagy hogy eget rengetőnél eget rengetőbb tetteink is csak virágszirmok a hömpölygő ár tetején, vagy valahol a kettő között, vagy mindkettő egyszerre. Egyszerűen nem tudjuk, és a mi lett volna hák sem visznek közelebb a megoldáshoz.

– Akkor miért szeretik mégis annyira az emberek?

Kirana vállat vont, beleszipantott a cigarettájába.

– Az emberek szeretnek lefetyelni. (528-529.)

Itt tehát a regény koncepcióját értelmezi a regény egyik szereplője, és koránt sincs jó véleménye a spekulatív fikciók alapképletéről. Ebben az alternatív világban tehát látszólag nincs helye a „mi lett volna, ha?” típusú kérdéseknek. Annak a kérdésnek tehát, amely nélkül ez a világ meg sem születhetett volna... De nem árt pontosítani: a részlet arra is utal, hogy az emberek nem tudják abbahagyni az ilyen jellegű dilemmákkal való foglalkozást. Talán pont azért nem, mert a történelemnek nincs megoldása, a tény pedig egyenrangú a lehetőséggel. Ez a finom önirónia pedig már legalább annyira szól a gondolkodás természetéről (pozitív értelemben), mint a „valótlan” történelemképről. Az ezekhez hasonló metafikatív megoldások minden bizonnyal még elképesztőbbé teszik Robinson teljesítményét, ugyanakkor azt is jelzik, hogy a spekulatív fikció immár nem csak áttörte, de le is rombolta azt a beidegződést, amely legitimitását valaha megkérdőjelezte.

Összegzés helyett elmondható, hogy a felvázolt hálózatot ki-ki tetszése szerint továbbfejlesztheti, hiszen a spekulatív fikció palettája ennél jóval szélesebb és színesebb. Ám ha így tesz, a fenti mintázatba (a főbb tendenciákba) mindenképpen bele fog ütközni. De ne cifrázzuk, lényeg a lényeg: szinte bizonyos, hogy a „mi lett volna, ha?” kérdés olykor nem csak izgatóbb, de beszédesebb is annál, hogy „mi történt valójában?” Aki ugyanis az előzőn elgondolkodik, még inkább megértheti az utóbbit.

Szóval nagyjából így nézne ki... Bár párszor közbeszóltam, de azért köszönet a szerző(k)nek! Majd egyszer talán megmutatom, hogy milyen lenne, ha csak én írnám...